

Розділ 5.

МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СЕРЕДИНІ – У ІІ пол. 19 ст

Україна напередодні реформи 1861 р Селянська реформа 1861 р. в Наддніпрянській Україні.

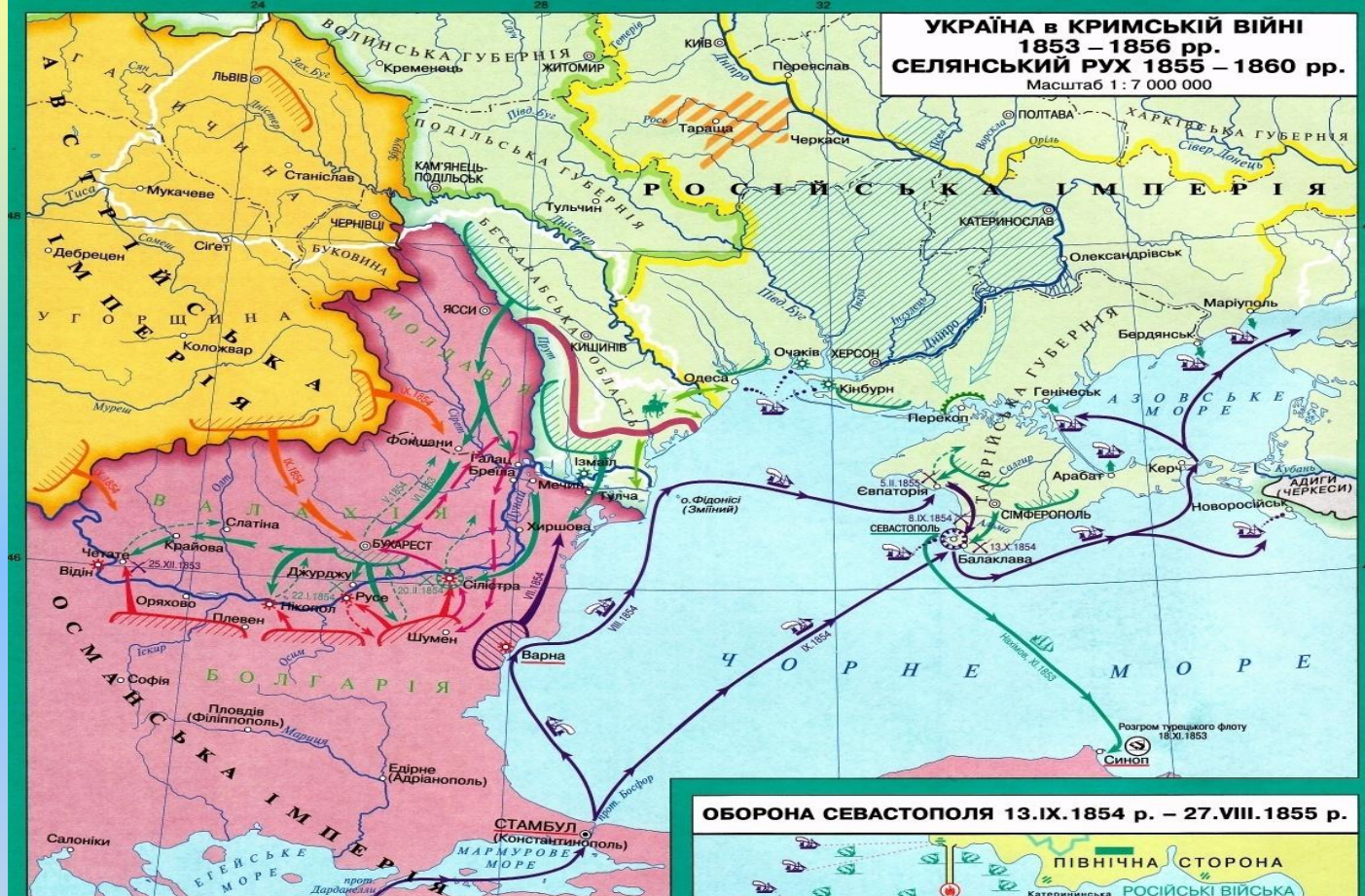
1. Кримська війна 1853-1856 рр.

Черговий російсько-турецький конфлікт назрів у середині ХІХ ст., внаслідок прагнення Росії встановити контроль над Балканським півостровом і Чорноморськими протоками та небажанням Османської імперії втратити їх. У **червні 1853 р.** 80-тисячна **російська армія** під командуванням генерал-лейтенанта М.Д.Горчакова перейшла ріку Прут і протягом трьох тижнів **зайняла Молдавію і Валахію**. У вересні Франція та Англія вирішили втрутитись у війну на боці Туреччини та ввела свої ескадри у Мармурове море.

**УКРАЇНА в КРИМСЬКІЙ ВІЙНІ
1853 – 1856 рр.
СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ 1855 – 1860 рр.**
Масштаб 1 : 7 000 000

КРИМСЬКА ВІЙНА 1853 – 1856 рр.

ВАЛАХІЯ
Території, на яких Росія прагнула встановити свій протекторат
Розгортання військ:
російських (зелена стрілка) турецьких (червона стрілка)
Губернії, на населення яких припав основний тягар постачання російської армії (жовта заштрихована область)
Губернії, населення яких було приведено до стану готовності на випадок війни з Австрією (лілова заштрихована область)
Напрямки ударів і відходи військ:
російських (зелена стрілка) турецьких (червона стрілка)
Дії полку українських козаків (1400 чол.) на чолі з Михайлом Чайковським (Мірміран-пашею) на боці турків (червона стрілка)
Район зосередження військ союзників Османської імперії (Англія та Франція) (лілова заштрихована область)
Напрямки дій англо-французьких військ (лілова стрілка)
Зосередження австрійських військ, їх вступ до Молдавії та Валахії після відходу росіян (жовта стрілка)
СЕВАСТОПОЛЬ
Головна база російського Чорноморського флоту
Варна
Турецькі військово-морські бази
Дії флотів:
російського (зелена стрілка)
англо-французького (лілова стрілка)

СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ 1855 – 1860 рр.
Бомбардування міст англо-французькими кораблями (червона стрілка)
Відбиття англо-французьких десантів (лілова стрілка)
Участь козаків Дунайського війська в обороні чорноморського узбережжя (жовта стрілка)
Фортеці (зірочка)
Облоги міст (зірочка)
Місця і дати найважливіших битв, що закінчилися перемогою:
22.I.1854 російського війська англо-французьких і турецьких військ
25.XII.1853
Межа територій, втраченої Росією за Паризьким мирним договором 18.березня 1856 р. (червона лінія)
Територія "Кийської козаччини" (1855 р.) (жовта заштрихована область)
Територія, охоплена рухом "Похід у Таврію по волю" (1856 р.) (лілова заштрихована область)
Заслони урядових військ (лілова стрілка)

ОБОРОНА СЕВАСТОПОЛЯ 13.IX.1854 р. – 27.VIII.1855 р.

Російські кораблі, затоплені біля входу в Північну бухту 11 вересня 1854 р. та 13 лютого 1855 р. (червона стрілка)
Тимчасові мости, зведені для сполучення окремих частин міста (жовта лінія)
Оборонні споруди захисників Севастополя (зірочка)
Облогові траншеї союзників (лілова лінія)
Артилерійські батареї (зірочка)
Артилерійська дуель 5 жовтня 1854 р. (лілова стрілка)
Розташування військ і напрямки дій під час останнього штурму міста 27 серпня 1855 р.: союзників (лілова стрілка) росіян (зелена стрілка)
Малахів курган, ключова позиція оборони міста (зірочка)
Відхід російських військ на Північну сторону (лілова стрілка)
Знищення мостів російськими військами, що відступали (28 серпня) (червона стрілка)
Останні російські кораблі, затоплені після відходу сухопутних сил на Північну сторону (28 – 30 серпня 1855 р.) (червона стрілка)

4 жовтня 1853 р. Туреччина оголосила війну Росії. Бойові дії на Дунаю, що розпочалися в жовтні велися надто в'яло. **Улітку наступного року** через погрозу з боку Австрії Микола I змушений був віддати наказ про **вивід російських військ з Дунайських князівств.**

22 грудня 1853 р. (6 січня 1854 р. за новим стилем) з'єднана **англо-французька ескадра увійшла в Чорне море,** а **15 березня 1854 р. офіційно оголосили Росії війну.**

(10 квітня 1854 р.) союзний флот піддав **артилерійському обстрілові Одесу,** однак спроба висадити на берег десант не вдалася. Простоявши тиждень на одеському рейді, союзники пішли вбік Криму.

Основні події Кримської війни відбулися під Севастополем. Щоб не пропустити ворожі судна в **Севастопольську бухту, 10 вересня 1854 р.** біля її входу було **затоплено 5 лінійних кораблів і 2 фрегати.**

Оборона Севастополя під керівництвом П.Нахімова, В.Істоміна, В. Корнілова тривала з жовтня 1854 – серпень 1855 рр. – 349 днів.

27 серпня 1855 р. французьким військам *удалось захопити* важливий оборонний рубіж на підступах до Севастополя – **Малахів курган**. За один день *російська армія втратила 26,5% складу* севастопольського гарнізону. За наказом Горчакова місто було залишено російськими військами.

Величезні людські втрати показали гнилість царської військово-бюрократичної машини, що в поєднанні з *економічною і технічною відсталістю* Росії від передових країн Заходу **визначила поразку російської армії в Кримській війні.**

Падіння Севастополя прискорило підписання мирного договору. У лютому 1856 р. у Парижі відкрився мирний конгрес, а **18 березня 1856 р. був укладений Паризький мир.**

Договір передбачав

- збереження довоєнного територіального статус-кво;
- гарантію прав християн в Османській імперії;
- закриття Чорноморських проток для військових суден;
- оголошення Чорного моря нейтральним і відкритим для торговельних суден усіх націй;
- ліквідацію російських і турецьких військово-морських арсеналів на його берегах;
- відкриття Дунаю для річкових суден усіх країн;
- збереження васальної залежності Сербії, Молдавії та Валахії від Туреччини;

- відмову Росії від укріплення Аландських островів на Балтиці.

2. Піднесення антифеодального селянського руху

Важливим наслідком Кримської війни стало піднесення антифеодального селянського руху як в усій імперії, так і в Україні зокрема. Одним із проявів цієї боротьби став рух під назвою «**Київська козаччина**». Коли серед селян кількох повітів *Київської губернії* поширилися чутки, що цар нібито створює для участі у війні козацьке ополчення, учасникам якого давалася воля з наданням землі, почалися масові заворушення. Селяни перестали коритись поміщикам, відмовлялись відробляти панщину й інші повинності, оголошуючи себе козаками, створювали власні органи самоврядування, відбирали у панів землі і майно. У **лютому 1855 р.** цей рух охопив 8 із 12 повітів Київської губернії. На придушення «козаччини» були кинуті війська.

Наступного року чутки про те, що цар видав указ, за яким кріпаки, переселившись у Крим, отримають волю і державну підтримку, призвів до масових втеч від поміщиків *селян Катеринославської, Херсонської, Полтавської, Чернігівської, Харківської губерній*. **Похід «У Таврію за волею»** також був припинений військами, що перекрили Перекопський перешийок і не пустили самовільних переселенців у Крим. Селянські заворушення тривали протягом **1856-1860 рр.**, за неповними даними, в Україні відбулося **276 селянських виступів у 352 селах з населенням 160**

**УКРАЇНА в КРИМСЬКІЙ ВІЙНІ
1853 – 1856 рр.
СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ 1855 – 1860 рр.**
Масштаб 1 : 7 000 000

3. Підготовка проведення селянської реформи 1861 р.

Підготовку селянської реформи було розпочато в 1857 р. З січня 1857 р. було створено Таємний комітет, якій пізніше був перейменований на Головний комітет у селянських справах. Селянське питання повинні були вирішувати дворяни. До складу Комітету з підготовки реформи входили і дворяни з України – Григорій Галаган, Василь Тарновський та ін.. Протягом 1858 р. у кожній губернії створювалися комітети з розробки проектів реформи. 17 лютого 1859 р. були створені редакційні комітети на чолі з генералом Я. Ростовцевим для розробки основних положень реформи.

Серед поміщиків не було згоди щодо міри поступок селянству. У тих районах, де земля давала відчутний прибуток, вони прагнули залишити за селянами менші земельні площі. І, навпаки, там, де земля була бідною, готові були віддати більше. В Україні **тільки окремі поміщики погоджувалися на звільнення селян із землею без будь-якого викупу.** Тобто дворяни мали два погляди щодо скасування кріпосного права:

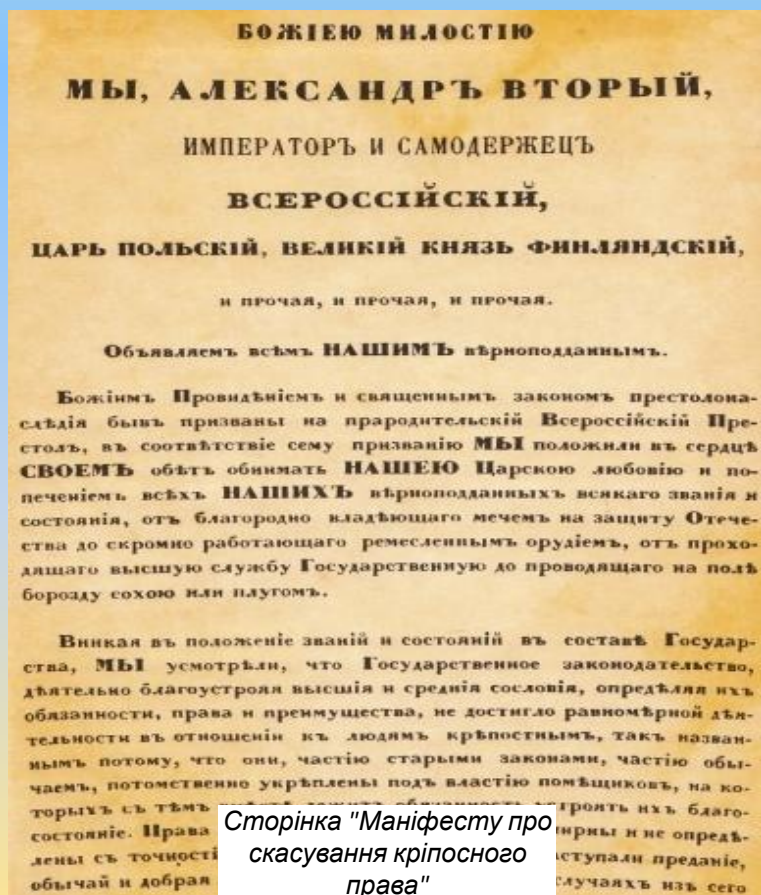
I – кріпосники прагнули зберегти всю землю за собою і право на кріпосну працю;

II – ліберали відстоювали необхідність звільнення селян з наділами при обов'язковій винагороді поміщикам за землю і за втрачене право на особу кріпака.

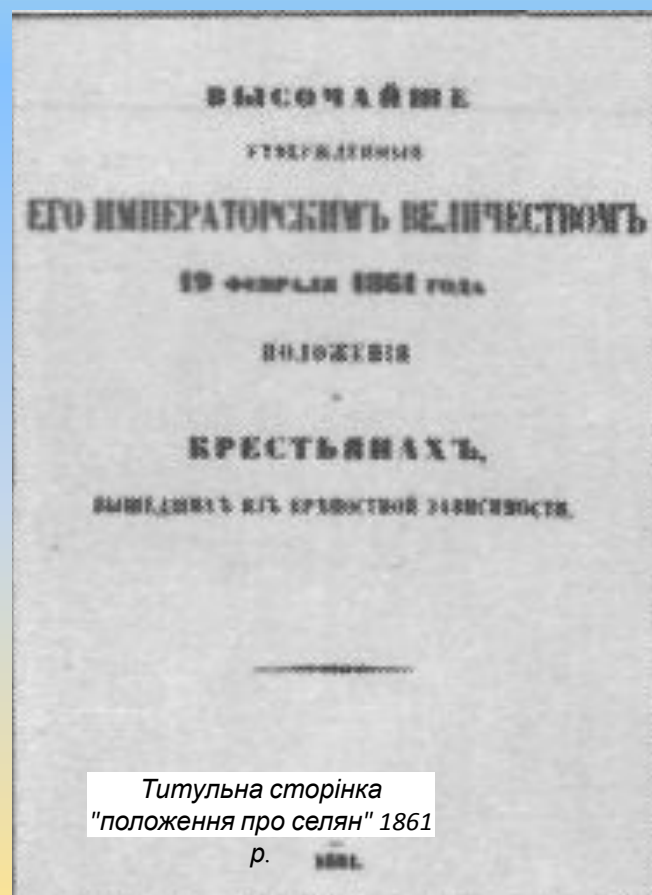
Це і визначило хід реформи – половинчастої, непослідовної, з орієнтацією на інтереси дворянства, в першу чергу.

Селянська реформа 1861 р. в Наддніпрянській Україні.

19 лютого 1861 р. цар Олександр II видав «Маніфест про скасування кріпосного права» та «Загальне положення про селян, звільнених від кріпосної залежності». За цими документами *селяни ставали особисто вільними, але за поміщиками залишалося право власності на землю.*

Сторінка "Маніфесту про скасування кріпосного права"

Селяни отримали:

I. Особисту свободу:

Поміщик не мав права купувати, продавати, дарувати селян;

Селяни могли брати шлюб без дозволу поміщика, поступати на службу або вступати до навчальних закладів, переходити до інших верств населення (міщан, купців і т.ін.)

II. Економічні права:

Отримали право укладати договори й торгові угоди, вільно займатися промислами чи торгівлею, продавати рухоме та нерухоме майно, вільно ним розпоряджатися та одержувати його у спадщину за законом.

III. Право власності на землю.

Поміщики залишилися власниками більшості земель у державі. В особисте користування селянин одержав тільки землі на яких знаходилася його садиба з господарськими будівлями, а **польовий наділ він зобов'язаний був викупити у поміщика.**

Протягом 20 років селянин вважався **тимчасовозобов'язаним** і мусив залишатися у поміщика, а за користування землею відпрацьовувати панщину або платити оброк як і раніше. (якщо не укладе викупну угоду)

Реформа щодо поміщицьких

селян

1) Поміщик давав селянину так мало землі, щоб економічно змусити його звернутися по допомогу і потрапити в нову економічну залежність від нього.
2) Мала місце система відрізків, коли для кожного регіону встановлювалась «вища» і «нижча» норма наділу: в чорноземних районах селяни отримували 3-5 десятин землі на душу; в нечорноземних районах – 4-7 десятин.

3) Фактично відбувався обман селянина під час викупу ним землі – викупні платежі, бо селянин під час викупу землі одразу платив поміщику лише 20% суми, решту – 80% поміщику виплачувала держава, а селянин зобов'язаний був повернути гроші за ці 80% державі протягом 49 років, плюс, іще 6% додаткового боргу щорічно. У підсумку, селяни виплатили за землю суму **в три рази більшу** ніж вона коштувала.

Реформа щодо державних та безземельних селян.

Державні селяни зберегли всі землі, що знаходились в них до 1861 р. Розмір викупу перевищував в них не в п'ять разів, а лише на 45%. До 1886 р. вони викупили свої наділи. Пільги державним селянам пояснюються тим, що **держава була зацікавлена в якнайшвидшому переведенню країни на економічні рейки** і тим, що **на державних землях не було поміщиків**, які не бажали віддавати свою землю селянам.

Безземельні селяни – колишні двірські, селяни дрібнопомісних поміщиків, повинні були два роки відробити на поміщика – тимчасовозобов'язані, після чого одержували волю без землі поповнюючи ряди промислових та сільськогосподарських працівників.

Наслідки аграрної реформи.

Позитивні наслідки

- ✳ Відбулись корінні зміни у розподілі земельної власності;
- ✳ Дала потужний імпульс розвитку ринкових відносин;
- ✳ Поліпшився стан господарства (посилився процес товаризації поміщицьких та заможних селянських господарств);
- ✳ Підвищилась врожайність сільськогосподарських культур(запровадження машин у землеробстві, використання вільнонайманої праці, поліпшення структури посівів);
- ✳ Більш чіткою стала спеціалізація окремих районів України, що працювали на ринок;
- ✳ Застосовуються декілька методів використання землі:
  - а) оренда,
  - б) ведення власного господарства

Негативні наслідки

- ✳ Залишилися пережитки феодальної системи господарювання:
  - Поміщицьке землеволодіння;
  - Безземелля селян;
  - Викупні платежі
- ✳ Вільні селяни не були рівні з іншими членами суспільства (селяни отримували паспорт лише на один рік, виконували рекрутську повинність, залишалися в залежності поміщика доти, доки не викуплять у власність землю, зберігалися тілесні покарання різками);
- ✳ Реформа здійснювалася за рахунок селян;
- ✳ Поміщикам вдалося залишити у своїй власності найбільш родючі землі.

Отож селянин потрапляв у залежність і від поміщика, і від держави. Разом із тим викупні операції давали поміщикам великі капітали, які вони тепер могли використати для переведення своїх господарств на ринкові, капіталістичні рейки. Суттєво змінювалася система взаємовідносин між поміщиком і селянином: поміщик позбавлявся права встановлювати додаткові повинності.

Незважаючи на обмеженість і половинчастість реформи, її проведення поліпшило життя селянства і сприяло економічному і соціально-політичному розвитку України